

Archeologie in West-Friesland 20 Gemeente Hollands Kroon

Onder golven bedolven

De archeologie van het verdwenen West-Friesland
in de middeleeuwse Wieringermeer

Nederland is een waterland. Eeuwenlang voerde de bevolking strijd tegen de zee. De laatste eeuwen is dat redelijk succesvol, voor die tijd was dat hoogst onzeker. Nadat in 1916 een groot deel van Holland door een stormvloed onder water was komen te staan, besloot men dat de Zuiderzee moest worden afgesloten. Voorafgaand aan de bouw van de Afsluitdijk in 1932, werd de tussen het vaste land van West-Friesland en het eiland Wieringen de Wieringermeerpolder ingedijkt en drooggemalen.

Op het moment dat de polder in tussen 1927 en 1930 droog viel, bleek hier een compleet middeleeuws cultuurlandschap te liggen, bestaand uit verdwenen dorpen als Gawijzend en Almersdorp met bijbehorende dijken als de Weg van Paludanus. Archeoloog Dr. Wouter Cornelis Braat verrichte 84 jaar geleden baanbrekend onderzoek naar de nederzettingsgeschiedenis en het landschap van dit verdrongen deel van West-Friesland. Met de kennis van nu zijn de resultaten van Dr. Braat opnieuw bestudeerd om een reconstructie te maken van het door de zee verzwolgen land.

Topografische kaart van de huidige Wieringermeerpolder en het eiland Wieringen.

Onderzoek

De aanleiding voor dit onderzoek zijn opgravingen door Archeologie West-Friesland gedurende de afgelopen jaren aan de noord- en zuidzijde van de Westfriese Omringdijk van delen van nederzettingen als Oosterleek en het verdwenen Almersdorp. Deze dorpen vertegenwoordigen de eindfase van het landverlies. Hun middeleeuwse voorgangers liggen op de bodem van de zee. Aangezien alleen het verdrongen landschap aan de noordzijde van West-Friesland (Wieringermeer) is ingepolderd en het oostelijke en zuid-oostelijke deel (Markermeer) niet is drooggelegd, kunnen de ge-

Een Pingsdorf tuitpot gevonden in de Wieringermeer, 1100-1175. Hoogte 27,7 cm.

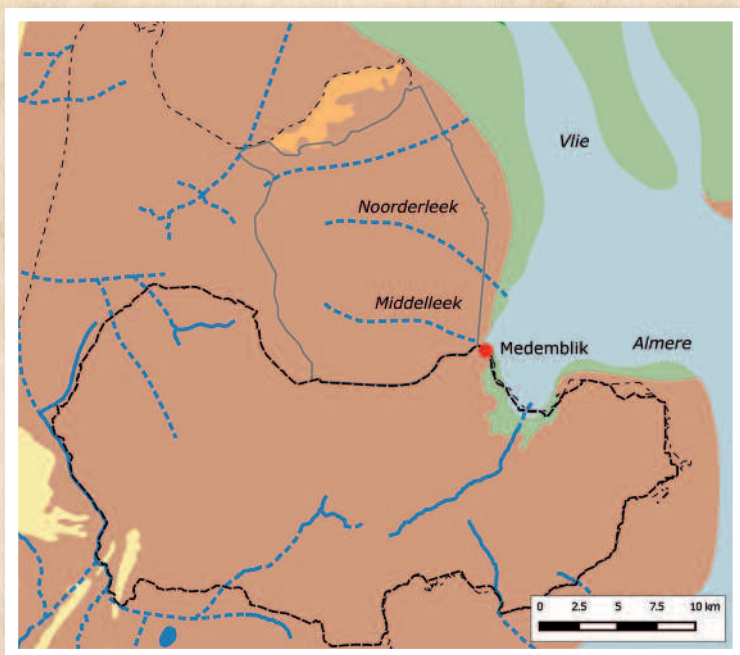

gevens uit het onderzoek naar de middeleeuwse dorpen in de Wieringermeer worden ingezet voor de interpretatie van het opschuiven of verplaatsen van de nederzettingen tussen Medemblik en Enkhuizen en tussen Enkhuizen en Hoorn.

Veenkussen en ontginning

Toen de eerste kolonisten in de 11de eeuw het gebied in de Wieringermeer introkken, bestond het land voornamelijk uit hoogveen dat ver boven zeeniveau uitstak. Op het veen

Een blik op de veenbrokken en overblijfselen van het dorp Gawijzend, Vindplaats 1.

Fase rond 850

- Binnenwater
- Duinen en stranden
- Kwelders en kleidekken
- Pleistocene gebieden
- Veen
- Wadden
- Water
- Grens Wieringermeer
- Waterlopen
- Waterloop, onzeker
- Huidige omringdijk

De gereconstrueerde topografische situatie rond 850.

Een gerestaureerde kan van hoogversierd aardwerk met groen glazuur, druiventrossen en St. Jacobsschelpen. Ø 26,6 cm.

groeide een bos, het Kreilerwoud. Uit een historische bron van 1119 blijkt dat de Hollandse Graaf Floris II tijdens een jachtpartij in dit woud ruzie kreeg met een Friese edelman die zichzelf eigenaar van het woud noemde. Recent onderzoek naar middeleeuwse veenlagen wees uit dat een aantal boomsoorten inderdaad goed kon gedijen op hoogveen.

In het zuidoosten van de Wieringermeer, ten noorden van Medemblik stroomde vermoedelijk in de middeleeuwen een veenrivier met de naam Medemolaca of Middenleek. De veenstroom was belangrijk voor de natuurlijke ontwatering van het veengebied. Het stijgen van de temperatuur en de verbeterde natuurlijke ontwatering van het gebied, maakte het gebied rondom de Middenleek bewoonbaar. Aan de hand van de naam 'Middenleek' wordt verondersteld dat ten noorden van de Middenleek de Noorderleek lag. De Noorderleek heeft mogelijk bijgedragen aan de natuurlijke ontwatering van de het veengebied van de Wieringermeer. Langs deze veenstromen vestigden zich de eerste kolonisten. Zij ontgonnen het woeste land door het bos grotendeels te kappen, sloten te graven en te starten met akkerbouw op het veen.

Een kan van Andenne-aardewerk, 1150-1225. Ø 18 cm.

Het stuifmeelonderzoek in de nabijheid heeft uitgewezen dat hier rogge en korenbloem voorkwam, een aanwijzing voor de verbouw van meerdere graansoorten. Op het veen werden ook de lintdorpen gebouwd. Deze bestonden uit eenvoudige houten huizen met waterputten, kuilen voor zoutwinning of kleiwinning om het schrale veen te verrijken met kalkhoudende klei. Door de ontginning klonk het veenkussen in en zakte het maaiveld langzaam.

Onderzoek in de polder

Tijdens de drooglegging stuitte archeoloog Braat in de Wieringermeerpolder op zeven vindplaatsen. Hier vond hij resten van waterputten, kuilen, houtresten en vooral veel middeleeuws aardewerk. Tevens trof hij resten aan waarvan hij vermoedde dat het restanten van vroege zeedijken waren. De methode van archeologisch onderzoek en de wijze van archiveren van de gegevens en voorwerpen zijn anders dan tegenwoordig. Vooral de dateringen van het aardewerk zijn nu veel scherper dan destijds. Niettemin zijn de gegevens zeer bruikbaar. Van Braats onderzoek zijn relatief nog veel zaken bewaard gebleven. Twintig dozen met middeleeuwse potscherven verzameld in de Wieringermeer zijn zorgvuldig bewaard in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. Daar zijn ook de spaarzame zwart-wit foto's van het onderzoek opgeborgen. In het belangrijke grootboek met de lijst van in het museum binnengebrachte voorwerpen, staan de vondsten van de zeven door Braat ontdekte vindplaatsen beschreven. Het betreft in Nederland veel voorkomende soorten keramiek uit de periode 1100-1300 zoals handgemaakt kogelpot-aardewerk en importaardewerk als Andenne uit het Maasland en Pingsdorf, Paffrath, Proto- en Bijna steengoed uit het Duitse Rijnland. Bijzonder mogen de kannen van 'Vlaams' hoogversierd aardewerk worden genoemd. De deksels van de sarcofagen worden bewaard in het Provinciaal Depot voor Bodemvondsten te Castricum.

Bij het opnieuw verrichten van het onderzoek in 2016 rezen wel wat vraagtekens. De interpretatie van de resten was soms niet duidelijk en niet alle vindplaatsen waren even precies ingemeten. Echter met behulp van bodemkaarten en de huidige geografische technieken, viel het merendeel van de vindplaatsen van de dorpen en dijken nauwkeurig te lokaliseren. Daarnaast werden diverse historische bronnen gebruikt om greep te krijgen op deze complexe periode in de middeleeuwen.

Kaart van de huidige Wieringermeer met daarop de vindplaatsen van Dr. Braat.

De opgegraven dorpen en dijken

Braat trof in de drooggevalle polder en vlak daarbuiten zeven locaties met vondsten aan. Vijf waren restanten van verdronken dorpen, twee van een oude zeedijk.

De noordelijkste daarvan was **Vindplaats 3**, tegenwoordig het land westelijk van de Waardweg ter hoogte van het water van de Pishoek. Op basis van de oudste potten van Pingsdorf-type aardewerk alhier is vast te stellen dat het dorp omstreeks 1100 is ontstaan. De overgebleven resten van het dorp bestonden uit waterputten waarin veel scherven werden aangetroffen en rechthoekige structuren. Deze structuren waren geïnterpreteerd als resten van huizen, meer waarschijnlijk is echter dat het kuilen waren voor turfwinning voor de zoutproductie, het zogenaamde 'darink' of 'darinkdelven'. Het gedroogde zoute veen werd verbrand en zeezout bleef over. Het veenkussen waarop het dorp lag, heeft vermoedelijk nooit een zeedijk gekend om de nederzetting te beschermen. Omdat keramiek van ná 1180 ontbreekt kan worden gesteld dat het dorp met de Allerheiligenvloed van

Een slanke kan van Proto-steengoed uit het Rijnland, 1225-1260. Hoogte 36,7 cm.

1170 in zee verdween. Tijdens deze haast Bijbelse vloed werden grote delen van het veengebied tussen Noord-Holland en Friesland door de zee weggeslagen. Het veenkussen van het buitendijkse dorp was mogelijk te laag en verzwakt door de grote kuilen in het veen.

De datering 1100-1170 van het buitendijkse dorp komt overeen met de ouderdom van een zandsteen sarcofaagdeksel die iets ten noordwesten van Vindplaats 3 in de Wieringerwaardpolder (1610) door onderzoeker Mr. Rutger Paludanus in 1772 is gevonden. Braat gebruikte dit oude onderzoek om zijn argumenten te staven. De fraai versierde deksel maakte volgens Paludanus deel uit van de versterking voor een kloke (Romeinse!) muur met daarop een met tufsteen verharde weg. Bij onderzoek van Braat bleek de muur een dijk. Door het gewicht van de kleizoden was de veenlaag hieronder sterk ingeklonken en hard geworden. Het gebruikte wier voor de wierriem van de dijk bleek vanwege het zout hierin wit uitgeslagen. Hierop hadden zich eeuwen lang zeer compact schaaldieren vastgezet zodat het met enige fantasie op tufsteen leek. Ten noorden van deze zeedijk lag in de Anna Paulona Polder (1847) haaks op de huidige Zwinsloot nog een dijk, 'De Noordelijksten Dijk'. Hier zijn door anderen twee grafvelden aangetroffen waarvan nadere informatie ontbrak. Geconstateerd kan worden dat ook in dit deel van de kop van Noord-Holland middeleeuwse nederzettingen lagen.

Zuidelijk van Vindplaats 3 trof Braat van west naar oost nog vier vindplaatsen aan. Voor al deze vindplaatsen gold dat de vondsten globaal noord-zuid waren verspreid. **Vindplaats 4** was de meest westelijkste.

De omvang van dit 'dorp' was bescheiden. Een waterput met daarin een tweetal complete potten werd opgegraven. De teruggevonden Maaslandse tuitpot en de tuitpot van hardgebakken Pingsdorf keramiek worden tussen 1125 en 1175 gedateerd. Óók deze vindplaats is waarschijnlijk verdwenen door het toedoen van de Allerheiligenvloed in 1170.

Iets meer westelijk lag **Vindplaats 7** rond de plaats van de huidige brug van de Schagerweg over de Slootvaart bij Middenmeer. De hier gevonden keramiek dateert tussen 1120 en 1205. De vondsten werden gedaan over een uitgestrekt terrein, waar waterputten en kuilen ontbraken. Mogelijk heeft het dorp bovenop het veen gelegen en zijn alleen de scherven na alle erosie overgebleven. Het is aannemelijk dat ook deze nederzetting is verdwenen door het toedoen van de Allerheiligenvloed in 1170.

Meer naar het oosten in een rechte lijn boven Opperdoes, rechts van de tegenwoordige Rijksweg A7 en ten zuiden van het dorp Wieringerwerf aan de Schervenweg, was de locatie van **Vindplaats 5**. Op basis van een ruim aantal gevonden waterputten en de keramiek hierin wordt het ontstaan van dit dorp gesteld omstreeks 1150. De samenstelling van de keramiek bestond uit latere Pingsdorf vormen, witbakkend Andenne aardewerk met geel glazuur

Uit losse scherven is een kan van hoogversierd aardewerk gereconstrueerd. Het decor is door de erosie weggesleten.

maar ook voor het eerst roodbakkend Andenne aardewerk en de gebruikelijke kogelpotten. Aan de hand van de datering van de keramiek wordt verondersteld dat Vindplaats 5 door de zware stormen van 1287 of 1288 is verdwenen.

Vindplaats 6 lag ten oosten van het dorp Kreileroord, aan de Oosterterweg nabij de Lage Kwelsloot. Voorheen was dit de zuidpunt van de zandbank met de naam Oude Zeug. Hier vond Braat een aantal grote waterputten van een meter in diameter en wel twee meter diep in de toenmalige bodem ingegraven. Op-

Foto van Vindplaats 3 met veenbrokken en rechthoekige structuren.

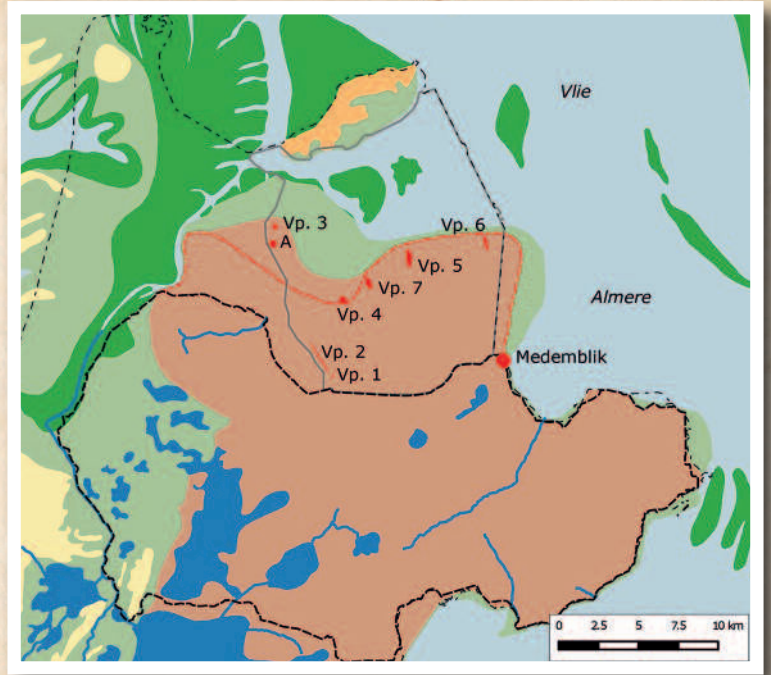
Een geelzandstenen sarcofaag, gevonden nabij vindplaats 3 met daarop ornamentiek enkromstaven, voor 1175. L: 133 cm, b: 102 cm

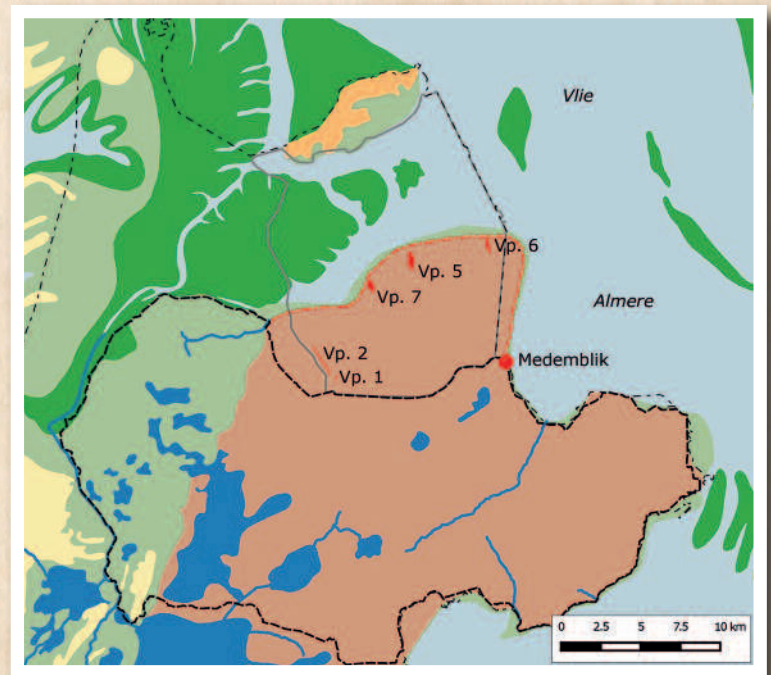

merkelijk was dat deze putten zich naar onder vernauwden, bij de andere vindplaatsen was dat niet zo. Tevens vond hij een waterput gemaakt van tufsteen, een natuurlijk gesteente van vulkanische as afkomstig uit de Eifel dat tot 1250 regelmatig werd toegepast in Noord-Holland. De diepte van de waterputten hield volgens Braat verband met de uitzonderlijke dikte van het veenkussen alhier. Op Vindplaats 6 trof hij de meeste keramiek uit de Wieringermeer aan. De beginperiode in 1175-1200 was een stuk later dan bij de andere vindplaatsen. Behalve kogelpotten en proto-steengoed vond hij hier meerdere fragmenten van 'Vlaams Hoogversierd aardewerk'. Deze nu goed bekende soort roze tot roodbakkende keramiek was bedekt met een witte kleipap waarover een loodglazuur met koperoxide was gegoten. Dit geeft de kannen een heldergroen uiterlijk. Bijzonder aan deze kannen is het uitbundige decor. Sommige kannen hebben een gezichtsmasker op de rand. Andere kennen op de buik radstempels, rijen van St Jacobsschelpen en druiventrossen. Veel van dergelijk aardewerk is vervaardigd in het Vlaamse Brugge en Aardenburg (Zeeuws-Vlaanderen). Net als bij Vindplaats 5 is er geen keramiek meer na 1287/88.

Zuidelijk van de bovengenoemde rij vindplaatsen lag **Vindplaats 2**. De structuur werd gevonden ongeveer parallel aan de Groetweg in het uiterste westen van de net drooggevallen polder. Deze werd gevormd door de overblijfselen van een oude zeedijk. Braat trof hier rechte donkere stroken op de zeebodem aan. Met een breedte van 4 tot 5 m liep deze structuur in grote zigzags door het landschap. Soms was het tracé zeer goed te herkennen, daarna was het verdwenen om vervolgens weer op te duiken. Het gewicht van de verspoelde dijk had het veen gecompriemd en in de bodem gedrukt. De keramiek aangetroffen rondom de restanten van de kilometers lange dijk wezen erop dat het gebied rondom Vindplaats 2 omstreeks 1150 al werd bewoond. Aan de hand van de keramiek kan worden verondersteld dat het gebied omstreeks 1225 is verlaten. Het tracé van de dijk kan in verband worden gebracht met de

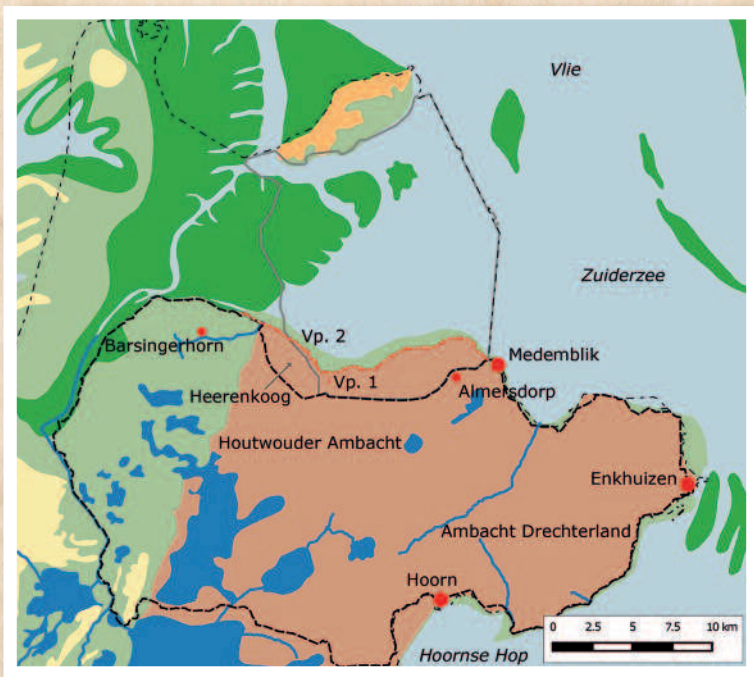
De topografische situatie voor 1175/1200. Tussen het eiland Wieringen en het Westfrieze veenkussen is al een flink stuk land weggeslagen. Een dijk op het veen beschermt een deel van de nieuwe dorpen en het ontgonnen gebied.

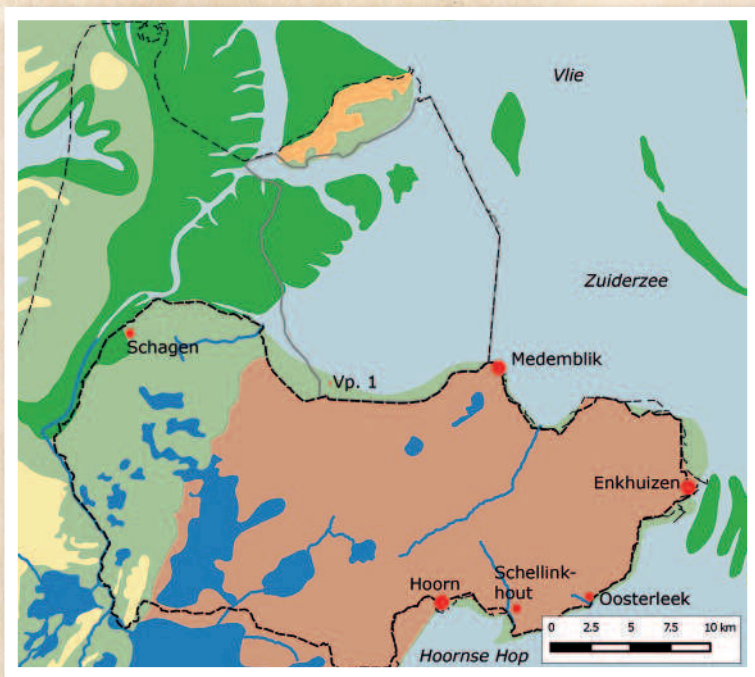
Rond 1200 is door grootschalige afslag nog meer land verdwenen. De Westfrieze Omringdijk wordt voor de eerste keer ingelaagd. De zee tussen West-Friesland en Wieringen is weer groter geworden.

De situatie rond 1288. De Westfriese Omringdijk is voor de tweede maal ingelaagd. Tussen Wieringen en West-Friesland is een zee ontstaan. Veel dorpen zijn verzwolgen.

De situatie van 1335. Na de tweede inlaag van de Westfriese Omringdijk zal alleen het buitendijkse voorland nog verloren gaan.

Polder Heerenkoog. De Westfriezen kregen na 1294 van hun landsheer Graaf Floris V toestemming om deze polder aan te leggen. De polder werd geen succes. Door zware stormen, waar onder de St. Clemensvloed van 1328, moesten wederom grote stukken bedijkt land en voorland wor-

den prijsgegeven aan de zee. Wanneer de zigzaggende zeedijk precies verdween, is niet duidelijk, wel dat deze in 1334 werd buitengedijkt en prijsgegeven.

De laatste vindplaats, **Vindplaats 1**, ligt ten noorden van Aartswoud tus-

sen de Alkmaarderweg en de knik in de Oudlandertocht, een halve kilometer ten noorden van de huidige Westfriese Omringdijk. De locatie wordt verbonden met het verdrinken dorp (Oud) Gawijzend. Hier zijn zes deksels van natuurstenen grafkisten gevonden. Op deze sarcofaagdeksels is fraaie christelijke ornamentiek te zien. Tevens vond Braat het restant van een vermoelijk uitgekomen kerk van tufsteen. De afmeting van dit uitbraakspoor was 18,3 x 8,1 m en precies oost-west georiënteerd. Buiten de kerk lagen nog losse tufstenen en bakstenen 'Radbouters' de allervroegste kloostermoppen. Op basis van de datering van de keramiek en de sarcofaagdeksels kan worden geconcludeerd dat Vindplaats 1 omstreeks 1100 is ontstaan. Het oude Gawijzend is het laatste dorp dat werd verzwolgen. De verwoestende storm van 1334 is de aanleiding geweest om vindplaats 1 buiten te dijken. Het dorp heeft nog een aantal jaren buitendijks in afgeslankte vorm bestaan. Uiteindelijk verdween het definitief in 1351.

Na deze archeologische en landschappelijke analyse kan worden opgemaakt dat in het onderzoeksgebied voor 1175/1200 de omvang van het land buiten de huidige Westfriese Omringdijk ongeveer 151 km² bedroeg. Dat lag grotendeels binnen de beschreven voorloper van de Westfriese Omringdijk, een klein deel was buitendijks. De afstand van deze dijk van Medemblik tot Schagen was 36 km. Rond 1200 is de dijk tussen dezelfde plaatsen nog maar 34 km lang en is 45 km² land verloren gegaan. Tussen 1175/1200 en 1287/88 wordt de dijk ter hoogte van Schagen maximaal 3,6 km ingelaagd. Vóór 1288 is opnieuw 78 km² van West-Friesland verdwenen en wordt de dijk ter hoogte van Medemblik ruim 7 km ingelaagd. De dijk tussen Medemblik en Schagen heeft dan een vermoedelijke lengte van 25 km. Tussen 1288 en 1335 wordt de dijk over de gehele lengte ongeveer 3 km opnieuw teruggelegd en verdwijnt tenslotte nog 31 km² land in zee. Daarna krijgt dit stuk Westfriese Omringdijk de huidige lengte van 27 km en wijzigt tot op heden niet meer.

Colofon

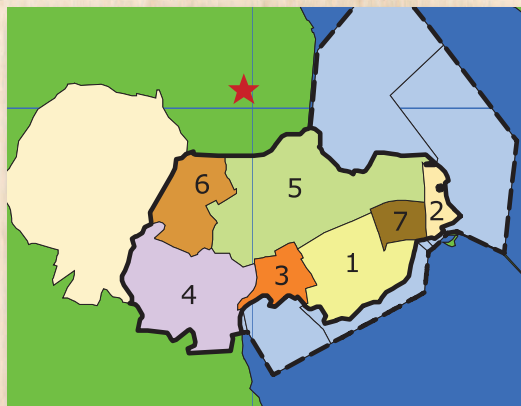
© Archeologie West-Friesland, Hoorn, 2016
Deze folder is een uitgave van Archeologie West-Friesland, het gemeentelijk samenwerkingsverband van 1 Drechterland, 2 Enkhuizen, 3 Hoorn, 4 Koggenland, 5 Medemblik, 6 Opmeer en 7 Stede Broec.

Tekst: Jasper Leek
Redactie: Michiel Bartels

Dank gaat uit naar het Rijksmuseum van Oudheden, het Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland en Bartho Braat.

Meer informatie?
Archeologie West-Friesland
Gemeente Hoorn
Postbus 603
1620 AR Hoorn
Nederland
archeologie@hoorn.nl
www.archeologiewestfriesland.nl
(0031) (0)6304-68593

Verantwoording afbeeldingen:
Alle afbeeldingen zijn vervaardigd door Archeologie West-Friesland met uitzondering van:
Familie Braat: 8-3.
Provincie Noord-Holland: 8-1.
RMO: 3-3, 5-2/3.
Zuiderzeemuseum: 1-1.

*Boven: Deksel van een sarcofaag van roodbont zandsteen. Aan het hoofdeinde concentrische cirkels met twee staven en centraal een kromstaf. Afmeting: L: 210 cm, B boven: 98 cm, B onder: 75 cm.
Onder: Foto van Wouter Cornelis Braat met zijn dochter Pauline in Nijmegen rond 1940.*

*Cover: Op de zeekaart van 1720 van Hulst van Keulen is de ondiepte van de Waddenzee ten zuiden van Wieringen in vadems aangegeven.
Ensemble van keramiek uit de middeleeuwse dorpen in de Wieringermeer.*